

ШАМРАЙ В. В.,

кандидат юридичних наук, докторант
кафедри конституційного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.4(045)

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МІЖДЕРЖАВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті аналізуються особливості взаємодії конституційного та міжнародного права в умовах європейської міждержавної інтеграції. Проаналізовано визначення міжнародного договору, що застосовуються у конституційно-правовій сфері, та їх ознаки. Розглянуто процес набрання чинності міжнародним договором в Україні. Порівняно на прикладі конституцій різних держав процес імплементації міжнародних договорів у конституційне законодавство держав. Виділено сучасні доктринальні теорії поєднання міжнародних договорів та внутрішнього права держав.

Ключові слова: конституційне право, конституційна реформа, правова модернізація, суспільство, національна правова система, міжнародний договір, європейська міждержавна інтеграція.

В статье анализируются особенности взаимодействия конституционного и международного права в условиях европейской межгосударственной интеграции. Проанализированы определения международного договора, которые применяются в конституционно-правовой сфере, и их признаки. Рассмотрен процесс вступления в силу международного договора в Украине. Проведено сравнение на примере конституций различных государств процессов имплементации международных договоров в конституционное законодательство государств. Выделены современные доктринальные теории соотношения международных договоров и внутреннего права государств.

Ключевые слова: конституционное право, конституционная реформа, правовая модернизация, общество, национальная правовая система, международный договор, европейская межгосударственная интеграция.

In the article features of interaction of the constitutional and international law in the conditions of the European interstate integration are analyzed. The definitions of the international treaty that are applied in the constitutional and legal sphere and their signs are analyzed. The process of entry into force of an international treaty in Ukraine is considered. The example of the constitutions of different states of the processes of implementing international treaties in the constitutional legislation of states is compared. The modern doctrinal theories of the correlation between international treaties and the internal law of states are singled out.

Key words: constitutional law, constitutional reform, legal modernization, society, national legal system, international treaty, European interstate integration.

Вступ. Основною процедурною формою взаємодії міжнародного та конституційного правопорядків є імплементація міжнародних договорів до національної правової системи. Крім того, слід відзначити, що сучасна правова доктрина визначає міжнародні договори

не тільки як джерела міжнародного права, а й як джерела національного права, зокрема й конституційного права. Кількість міжнародних договорів, які укладаються сьогодні в світі, постійно зростає. Договірні відносини набувають універсального характеру, що вимагає від сучасних держав на конституційному рівні визначати статус міжнародних договірних норм в національній правовій системі, зокрема й у сфері конституційно-правових відносин, а також визначати засади співвідношення міжнародних договорів і національних нормативно-правових актів як джерел права.

В Україні проблеми взаємодії міжнародного та конституційного права опрацьовували такі учені, як М.О. Баймуратов, М.В. Буроменський, Ю.О. Волошин, В.Н. Денисов, В.І. Євінтов, Ю.М. Капіца, М.І. Козюбра, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, В.Ф. Погорілко, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та інші

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей взаємодії конституційного та міжнародного права в умовах європейської міждержавної інтеграції.

Результати дослідження. За підсумками правового аналізу процесу ратифікації, що є найважливішою стадією укладання міжнародних договорів, можна стверджувати, що тільки ті міжнародні договори України, які належно ратифіковані, є джерелами її національного та конституційного законодавства. Відзначається неоднозначність такого висновку, оскільки за буквального дотримання конституційного положення міжнародні договори України, які не підлягають ратифікації Верховною Радою України через те, що вони укладені іншими суб'єктами (міжурядові, міжвідомчі) та ратифікація їх не передбачена в самому договорі, не тільки не є джерелами конституційного права, але і взагалі не належать до системи національного законодавства України, що робить їх практично нездійсненними, оскільки для суб'єктів внутрішньодержавного права вони не мають обов'язкової сили. Із цього робиться висновок, що внаслідок недосконалості конституційної регламентації міжнародних договорів склалася ситуація, яка блокує процес імплементації, а в широкому розумінні і трансформації норм міжнародного права в норми внутрішнього законодавства [1].

Участь держави у процесі створення міжнародно-правових норм, що згодом стають предметом імплементації до національного конституційного права держав, зумовлена встановленим Статутом ООН [2] принципом суверенної рівності держав, який передбачає серед інших суб'єктивних прав та реальних юридичних можливостей наявність у кожній визнаній державі світу права на створення міжнародних організацій, участь у міжнародних організаціях та участь в їх реформуванні та удосконаленні їх установчих документів у тих формах та методах, які безпосередньо передбачені цими установчими документами та внутрішнім правом міжнародних організацій.

У контексті становлення і розвитку сучасного українського конституціоналізму слід зазначити, що єдиним універсальним суб'єктом міжнародного права є держава, адже практично не існує таких міжнародних відносин, учасником яких не може бути серед інших визнаних світовим співтовариством суверенних держав світу Українська держава як виразник спільної волі та загальних інтересів народу України як єдиного носія влади в країні. Крім того, міжнародна правосуб'єктність Української держави ніким не була створена штучно (таку правосуб'єктність ще називають фактичною, оскільки вона походить з юридичного факту – виникнення держави на певній території [3]), натомість вона склалася в міжнародному праві внаслідок загального визнання як такого. А ось Україна колективними зусиллями з іншими суверенними державами може створювати інших суб'єктів міжнародного права через укладення міжнародних договорів, тому її правоздатність ще називають первинною, а правоздатність створених державами міжнародних міжурядових організацій – вторинною чи похідною [4].

Така думка підтверджується і чинними міжнародно-правовими актами. Так, згідно зі ст. 1 Міжамериканської конвенції про права та обов'язки держав від 26 грудня 1933 р. держава як особа міжнародного права повинна мати постійне населення, визначену територію, уряд, спроможність вступати у зносини з іншими державами [5], тобто її правосуб'єктність є залежною від об'єктивних чинників, а не від формально-юридичного змісту юридичних норм.

Проте в сучасному міжнародному та конституційному праві йдеться про три основні складники держави: територія, населення, публічна влада, тобто суверенна влада (над нею не може бути ніякої іншої влади). Крім того, публічна влада має бути ефективною (легітимною), хоча це оцінювальне поняття, тому посилення на ефективність не завжди дозволяє вирішити питання про правосуб'єктність держави [6].

Концептуальні конституційно-правові засади зовнішньої політики України як незалежної держави було закладено ще в Декларації про державний суверенітет України, прийнятій Верховною Радою 16 липня 1990 р. [7]. У розділі «Міжнародні відносини» Декларації наголошується: «Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах. Українська РСР є рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах. Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права».

У деталізованому вигляді зовнішньополітична концепція незалежної Української держави була сформульована у прийнятих Верховною Радою України 2 липня 1993 р. Основних напрямках зовнішньої політики України (наразі цей акт вже втратив чинність, але має велике історико-правове значення для розуміння основ міжнародної правосуб'єктності України як учасника міжнародних відносин) [8]. У цьому документі зазначається, що зовнішня політика України спрямовується на виконання таких найважливіших завдань: утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави; забезпечення стабільності її міжнародного становища; збереження територіальної цілісності держави і недоторканності її кордонів; включення національного господарства у світову економічну систему для його повноцінного розвитку, підвищення добробуту народу; захист прав та інтересів громадян України за кордоном; поширення у світі образу України як надійного й обачливого партнера.

Головними сферами зовнішньополітичної діяльності України цей важливий рамковий документ визначає двосторонні міждержавні відносини, розширення участі в європейському регіональному співробітництві, співробітництво в межах Співдружності незалежних держав, участь в ООН та інших міжнародних організаціях.

Прийнята Верховною Радою концепція зовнішньої політики України стала основою діяльності держави на міжнародній арені. З моменту схвалення Верховною Радою 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України і створення самостійної Української держави вона визнана понад 200 державами світу, із 140 з них Україна підтримує дипломатичні відносини [9].

Як член Організації Об'єднаних Націй Українська держава бере активну участь в роботі її спеціалізованих установ, у миротворчих заходах. З метою виходу з економічної кризи і реформування економіки вона активно співпрацює з такими спеціалізованими валютно-фінансовими установами ООН, як Міжнародний валютний фонд і Міжнародний банк реконструкції і розвитку. З часу проголошення незалежності Україна стала повноправним членом низки впливових європейських міжнародних організацій – Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Центральноевропейської ініціативи – регіонального об'єднання країн Центральної і Східної Європи. Стратегічною метою України є вступ до Європейського Союзу.

Відносини України, як і низки інших центрально- і східноєвропейських держав, з НАТО здійснюються на основі програми «Партнерство заради миру» [10], прийнятої цією організацією і підписаної відповідними державами. У межах програми відносини з Україною мають характер особливого партнерства, яке визнає міжнародну вагомість України та

її безперечний потенціал у європейській безпеці. У рамках цієї програми у 1997 р. в Києві було відкрито Інформаційний центр НАТО, призначення якого полягає в тому, щоб оперативно надавати українському суспільству достовірну інформацію про цю організацію. Також було підписано Хартію про особливе партнерство між НАТО й Україною [11], в якій задекларовані гарантії безпеки України в новій системі європейського порядку. Однією з форм партнерства є проведення спільних військових навчань, зокрема і на території України (за умови надання згоди на проведення таких навчань Верховною Радою України у відповідь на звернення Президента України з таким проханням з огляду на міркування захисту національних інтересів України).

У розділі «Зовнішня і внутрішня безпека» Декларації про державний суверенітет України зазначається: «Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї». Відповідно до цього положення Україна стала першою у світі державою, яка добровільно відмовилася від ядерної зброї, наявної на її території. Згідно з московською Заявою президентів США, Росії та України від 14 січня 1994 р. [12] Україна взяла на себе зобов'язання протягом семи років ліквідувати всю розташовану на її території ядерну зброю, одержавши відповідне матеріальне відшкодування і гарантії своєї безпеки спочатку від США і Росії, а потім і Китаю. Відмова від ядерної зброї неоднозначно сприймається в Україні, однак вона залишається фактом.

Водночас запропонована норма-ціль про нейтралітет не була розроблена та деталізована ні в Конституції України, ні в інших законах. Засади зовнішньополітичної діяльності України її Основний закон зазначають: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права» (ст. 18) [13]. Користуючись цим принциповим конституційним положенням, Україна підтримує дружні стосунки, намагається розвивати взаємовигідне співробітництво з усіма державами світу, а особливо – з європейськими державами у контексті підписання та ратифікації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом [14], яка передбачає, крім іншого, створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) Україна – ЄС. У рамках останнього напрямку зовнішньополітичної діяльності Україна стала одним із засновників у 1993 р. Парламентської асамблеї чорноморського економічного співробітництва, до складу якої входять одинадцять країн цього регіону, що дає сподівання розраховувати на реальне становище України як регіональної чорноморської держави – лідера у політичних, економічних, правових процесах субрегіональної інтеграції на основі спільного виходу до Чорного моря та користування відповідними економічними перевагами задля загального добробуту у вказаному регіоні.

Однак досить суперечливим є становище України у Співдружності незалежних держав. З одного боку, існує об'єктивна необхідність економічної інтеграції держав, які в минулому були тісно пов'язані між собою як радянські республіки. З іншого боку, є небезпека перетворення СНД у наддержавне утворення з домінуванням у ньому Російської Федерації, з чим не може погодитися Україна з огляду на збройну агресію РФ проти державного суверенітету, політичної незалежності та територіальної цілісності України, включаючи окупацію частини суверенної території, що відбувається протягом 2014–2018 рр. Тому вона не приєдналася до низки укладених в межах СНД угод, виступає проти надання їй статусу суб'єкта міжнародного права. Загалом ступінь інтеграції держав – членів СНД залишається низьким, особливо у контексті агресивних та неприпустимих з погляду основних міжнародно-правових принципів дій РФ. Самі керівники цих держав визнають, що СНД нагадує клуб за інтересами, а не міждержавне об'єднання.

У контексті зазначених чинників слід вказати на те, що усі держави рівноправні та володіють суверенітетом, а тому вибір форм участі у створенні міжнародно-правових норм та їх імплементація до національного конституційного права є виключним правом кожної

держави та її народу і не може бути об'єктом зовнішнього тиску будь-якими засобами та методами.

Проте у сучасному міжнародному та конституційному праві переважає думка, що абсолютного державного суверенітету не існує (часто він обмежується з метою забезпечення прав людини, забезпечення безпеки тощо). Юридична рівність держав як суб'єктів міжнародного права означає, що ніхто не може нав'язувати свою волю та обов'язки без згоди. Держави в односторонньому порядку можуть визнати свій правовий статус. Наприклад, відмовляючись від певних союзів, не бажають вступати в певні міжнародні відносини, звужують коло своїх прав та обов'язків, не бажають проголошувати статус нейтральної держави (Швейцарія, Австрія, Лаос, Мальта тощо), оголошувати себе без'ядерною державою тощо [15].

До основних прав держави як основного суб'єкта конституційного та міжнародного права правова доктрина відносить, крім інших, такі, що є показовими у площині практичної реалізації її правосуб'єктності: право виступати на міжнародній арені від свого імені, право вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права, право брати участь у створенні прав міжнародного права, право на здійснення своєї поведінки відповідно до чинних міжнародно-правових норм, право на визнання держави як суб'єкта міжнародного права іншими суб'єктами міжнародного права, право укладати міжнародні договори, право на індивідуальну і колективну самооборону, право на відшкодування збитків, завданих внаслідок скоєння міжнародного правопорушення.

Крім того, відповідно до проекту Декларації прав та обов'язків держав держави мають такі права: право держави на здійснення юрисдикції на своїй території і над усіма особами та речами, що перебувають в її межах, із дотриманням визнаного міжнародним правом імунітету; право держави на незалежне та вільне здійснення усіх своїх законних прав; право на індивідуальну і колективну самооборону проти збройного нападу; право нарівні з іншими державами права; право на участь у міжнародних договорах; право вимагати вирішення спорів мирними засобами і обов'язок самому поважати це право тощо [16].

Обов'язки держав є такими: зобов'язуватися мирно вирішувати міжнародні спори, утримуватися від втручання у внутрішні і зовнішні справи інших держав; утримуватися від подання допомоги іншій державі, яка не виконує головного обов'язку утримуватися від загрози силою, її застосування проти територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави несумісне з міжнародним правом (або проти цієї держави ООН вживає заходів попередження чи примусу); поважати права людини; утримуватися від визнання територіальних загарбань іншої держави, які здобуті з порушенням чинного зобов'язання не застосовувати силу; добросовісно виконувати свої міжнародні зобов'язання; утримуватися від підбурювання міжусобиць на території іншої держави; встановлювати на своїй території такі умови, які б не загрожували міжнародному миру тощо [17].

У міжнародних відносинах держава представлена системою органів і посадових осіб. У разі порушення міжнародно-правових зобов'язань держава як суб'єкт міжнародного права несе міжнародно-правову відповідальність незалежно від того, який її орган, посадова особа своєю поведінкою завдали шкоду міжнародному праву. Водночас із міжнародно-правовою відповідальністю держави до міжнародної кримінальної відповідальності можуть бути притягнені посадові особи.

Висновки. Отже, характеризуючи роль держав у функціонуванні та прогресивному розвитку міжнародного права, слід сказати про значний вплив процесів міждержавної інтеграції на зростання форм та методів участі держав в інституціоналізованому міждержавному співробітництві. Зокрема, у сучасних умовах ідеться про можливість створення та участі вже не тільки у діяльності традиційних міжнародних міжурядових організацій, але і у специфічних інтеграційних об'єднаннях з елементами наднаціональності (Європейський Союз), що посилює відповідні функції держави та збільшує можливості реалізації її зовнішньополітичних суверенних прав, визначених на конституційно-правовому рівні.

Список використаних джерел:

1. Васильченко О.П. Джерела конституційного права: навчальний посібник. К.: Реферат, 2010. 133 с.
2. Устав ООН от 26.06.1945 г. URL: <http://www.un.org/russian/document/basicdoc/charter.htm>.
3. Теліпко В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / за заг. ред. В.Е. Теліпко. К.: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
4. Міжнародне публічне право: підручник / за ред. В.М. Репецького. 2-ге вид. К.: Знання, 2012. 437 с.
5. Montevideo Convention on Duties and Rights of States (December 26, 1933). Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776–1949. Vol. 3. Multilateral 1931–1945. Department of State Publication 8484. Washington, DC: Government Printing Office, 1969.
6. Міжнародне публічне право: підручник / за ред. В.М. Репецького. К.: Знання, 2012. 437 с.
7. Декларація про державний суверенітет України: документ Верховної Ради України від 16 липня 1990 р. Відомості Верховної Ради України. 1990. № 31. Ст. 429.
8. Про основні напрями зовнішньої політики України: постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 40. Ст. 527.
9. Акт проголошення незалежності України: документ Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. Відомості Верховної Ради України. – 1991. № 38. Ст. 502.
10. Партнерство заради миру: Заява від 10 січня 1994 р. Дипломатический вестник. 1994. № 13–14. С. 32–33.
11. Хартія про особливе партнерство між НАТО й Україною від 9 липня 1997 р. Голос України. 11 липня 1997 р. № 127. С. 10–11.
12. Московська (тристороння) заява президентів США, Росії та України від 14 січня 1994 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_300.
13. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
14. Угода про асоціацію між Україною, з одної сторони, та Європейським Союзом і його державами – членами, з іншої сторони від 21.03.2014 р. та 27.06.2014 р. URL: <http://comeuroint.rada.gov.ua/comeuroint/doccatalog/document?id=56219>.
15. Міжнародне публічне право: підручник / за ред. В.М. Репецького. К.: Знання, 2012. 437 с.
16. Теліпко В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / за заг. ред. В.Е. Теліпко. К.: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
17. Теліпко В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / за заг. ред. В.Е. Теліпко. К.: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

